

Bruscon: Das dachte ich mir / daß den Text verhustet / hat sie denn die Antihustenpillen nicht genommen

Sarah: Doch

Bruscon: Warum hustet sie dann / Ein so schöner Text / eine solche herrliche Passage / und sie verhustet alles / Aber wir dürfen der Gewöhnlichkeit / nicht entgegenkommen [б: 57-58]

Ототоження класів різних об'єктів лише за однією ознакою – також може в змістовному плані служити джерелом святенництва. У згаданому прикладі з п'єси «Лицедії» йдеться про ознаку «зіпсувати текст на сцені», за яким Брюскон ототожнив клас заурядностей з класом хворих (дружина що кашляє). Святенницький висновок: нездорова дружина = буденність.

До описаних концептів можна було б додати й інші, виражені в текстах п'єс Т.Бернгарда РПП («ненависть до природи» і «ворожість до колег-письменників», «іронічність», «інформативність»), аналіз яких може стати предметом подальших досліджень. Однак три описані вище концепти – «професіоналізм», «домінування» і «святенництво» виражають, на наш погляд, головні інтенції автора: висміяти саме ці властивості людей, притаманні в значній мірі зображуваному ним суспільству. Дослідження текстів п'єс Т. Бернгарда показує, що мовлення його персонажів дійсно «розширюється», розподіляється за РП, що створює ці три концепти.

Література

1. Красных В. В. Основы психолингвистики и теории коммуникации: Курс лекций. – М.: ИТДГК «Гнозис», 2001. – 270 с.
2. Купряшкина С. В. Управление речевыми действиями собеседника в диалоге // Вестник Киевского ун-та романо-герм. филол. – 1988. – № 22. – С. 27-30.
3. Моль А. Искусство и ЭВМ. – М.: Мир, 1975. – 556 с.
4. Bernhard T. Stücke 2. Der Präsident. Die Berühmten. Minetti. Immanuel Kant. – Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 1988. – 339 s.
5. Bernhard T. Stücke 3. Vor dem Ruhestand. Der Weltverbesserer. Über allen Gipfel ist Ruh. Am Ziel. Der Schein trügt. – Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 1988. – 462 s.
6. Bernhard T. Stücke 4. Der Theatermacher. Ritter, Dene, Voss. Einfach kompliziert. Elisabeth II. – Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 1988. – 355 s.

Орел А. С.

ТЕНДЕНЦІЯ ДО ПАЛАТАЛІЗАЦІЇ В ІСТОРІЇ ФОНОЛОГІЧНОЇ СИСТЕМИ ПРАСЛОВ'ЯНСЬКОЇ МОВИ (ЛІНГВОІСТОРІОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ)

Пошуки загальних тенденцій розвитку праслов'янської мови було відбито у фундаментальних ідеях історичної фонетики та фонології. Мовознавці відзначають тезу О. О. Шахматова про взаємодію приголосних і голосних у межах складу (послідовні палаталізації та лабіовеляризації), ідею І. О. Бодуена де Куртене про «м'якісну кореляцію складів» у праслов'янській мові, визначені Н. Ван Вейком основні тенденції розвитку праслов'янської фонологічної системи (які були прийняті Р. Нахтігалом, А. Вайаном, А. Мартіне, Ф. П. Філіним тощо), гіпотезу Р. Якобсона про складовий сингармонізм у праслов'янській мові та ін. [9, с. 105-107; 7, с. 33; 6, с. 468-469; 4, с. 163]. Отже, однією з основних тенденцій розвитку праслов'янської фонологічної системи, як свідчить аналіз низки історико-фонологічних досліджень, є тенденція до палаталізації.

Незважаючи на високий рівень досліджуваності зазначеного питання (Н. Ван Вейк, Р. Нахтігал, Ф. П. Філін, В. М. Чекман та ін.), актуальною залишається проблема встановлення кількості, якості праслов'янських палаталізацій та йотацій, їх хронологічної послідовності. Слід відзначити, що у світлі сучасних історико-фонологічних теорій традиційні питання праслов'янської фонології розглядаються інакше. На особливу увагу заслуговують роботи В. М. Чекмана [11], В. К. Журавльова [7], Ю. Я. Бурмистровича [1]. Проте лінгвоісторіографічний аналіз цих праць проводився непослідовно, чим зумовлюється актуальність обраної теми.

Отже, метою статті є лінгвоісторіографічний аналіз історико-фонологічних досліджень, присвячених вивченню процесів пом'якшення приголосних у праслов'янській мові.

Для досягнення мети, поставленої в роботі, передбачається розв'язання таких завдань: 1) аналіз традиційних поглядів на процеси палаталізації в праслов'янській мові; 2) дослідження праслов'янських процесів пом'якшення у світлі сучасних історико-фонологічних теорій; 3) вивчення праслов'янських йотацій та явища м'якісної епентези в дослідженнях сучасних фонологів; 4) визначення перспектив подальшого дослідження.

Актуальною для сучасної історичної фонології є проблема визначення кількості палаталізацій, які мали місце в праслов'янський період. Більшість учених, зокрема Ф. П. Філін, В. В. Іванов, В. О. Колесов, В. К. Журавльов тощо, першою праслов'янською палаталізацією називають процес пом'якшення задньоязикових приголосних *g, k, x* в позиції перед голосними переднього ряду та *j*, в результаті чого задньоязикові приголосні змінили свою якість, перетворившись на середньоязикові *ж, ч, ш* [9, с. 104-105]. Другою (регресивною) праслов'янською палаталізацією (другим пом'якшенням) задньоязикових вважається процес, в результаті якого *z, k, x* перейшли до свистячого ряду *dz (> z), ц, с* [там же, с. 105].

Питання про виділення третьої палаталізації задньоязикових у традиційній лінгвістиці вирішується неоднозначно, з огляду на непослідовність її рефлексів у слов'янських мовах. Так, третьою палаталізацією задньоязикових деякі вчені (В. В. Іванов) називають зміну *z, k, x* у *dz (> z), ц, с* після *i, ь, e, ьr°*, якщо задньоязиковий не стояв перед голосним (прогресивна палаталізація) [9, с. 105]. Встановлюючи хронологічну послідовність між регресивною та прогресивною праслов'янськими палаталізаціями, більшість вчених, за винятком К. Кнутсона та Р. Екблома [там же, с. 106], вважають, що прогресивна палаталізація задньоязикових проходила пізніше регресивної [там же].

Виділення трьох палаталізацій задньоязикових приголосних у праслов'янській мові довгий час залишалося традиційною, загальноприйнятою точкою зору (Г. Шевельов, С. Б. Бернштейн та ін.). Однак з розвитком історичної фонології, типології, історичної діалектології традиційна класифікація праслов'янських палаталізацій переглядалася й вдосконалювалася. Цьому сприяло, по-перше, докладна розробка питань, пов'язаних із

виділенням різних типів твердості/м'якості приголосних та фонологічна інтерпретація цих типів, по-друге, розрізнення відповідних фонологічних процесів в історії праслов'янської мови (палатації, палаталізації тощо).

Продовжуючи розпочаті ще в історичній фонетиці (О. Брок, О. І. Томсон) дослідження із встановлення різних ступенів твердості/м'якості приголосних, В. М. Чекман, М. А. Кузнецова створюють розширені класифікації фонетичних та фонологічних характеристик твердих та м'яких приголосних [11, с. 44-54; 8, с. 172-174]. Щодо фонетичних характеристик приголосних, у роботах В. М. Чекмана, М. А. Кузнецової виділяються такі основні класи твердих та м'яких приголосних фонем: веляризовані тверді, невеляризовані тверді, палаталізовані, палаталізовані африковані, палаталізовані африкати, краєпалатальні (або передньопалатальні), палатальні неафриковані, задньопалатальні [11, с. 48-49; 8, с. 68-76, с. 116-131]. На думку В. М. Чекмана, ряд приголосних від веляризованих до задньопалатальних «можна розглядати як типологічне поле «палаталізацій», тобто як типологічну множину їх можливих результатів» [11, с. 49]. Дослідник виділяє також і відповідні фонетичні процеси: палаталізації, палатації, веляризації, лабілізації тощо [там же, с. 49-50].

Послідовне розрізнення палатальних, палаталізованих фонем та відповідних процесів палатації та палаталізації проводили М. С. Трубецької, Р. О. Якобсон, Б. Калеман, В. М. Чекман, В. В. Колесов, Ю. Я. Бурмистрович тощо. Про те, що в праслов'янській мові мали місце як палаталізації, так і палатації, писали В. М. Чекман, Ю. Я. Бурмистрович [11, с. 54-61, с. 100-110; 3, с. 19-22].

Так, спираючись на дані типології та діалектології, В. М. Чекман вважає, що перше пом'якшення задньоязикових приголосних перед голосними переднього ряду та *j* в праслов'янській мові правильніше буде визначити як процес палатації [11, с. 54-55]. На думку дослідника, в результаті позиційного пом'якшення приголосних палаталізованість як фонемна ознака може закріпитися тільки за умови позиційної палаталізації приголосних хоча б двох локальних рядів, чого в праслов'янській мові не було [там же]. У той же час «позиційне пом'якшення приголосних, що належать до одного локального ряду (в праслов'янській мові це ряд задньоязикових приголосних. – А. О.), спричиняється до їх палатації, тобто до виникнення палатальних «приголосних» [11, с. 56].

Інтерпретуючи другу й третю «палаталізації» задньоязикових у праслов'янській мові як палатації, В. М. Чекман враховує перш за все особливості діалектної диференціації. Роблячи висновки щодо процесів другої (регресивної) та третьої (прогресивної) «палаталізацій», В. М. Чекман висловлює такі тези: 1) одночасність здійснення другої й третьої палаталізацій задньоязикових (про «часткове накладання» цих процесів писав Г. Ю. Шевельов), свідченням чого є збіг рефлексів зазначених процесів в усіх слов'янських мовах [11, с. 106]; 2) нестійкість палатальних рядів, які утворилися в результаті другої й третьої палатації (для окремих діалектних груп), їх подальша депалатація [там же, с. 108].

З тенденцією до палаталізації в праслов'янській мові пов'язані й процеси пом'якшення приголосних перед *j* або *i*. Найхарактернішою рисою йотаційних процесів, з фонетичної точки зору, вважає В. М. Чекман, є їх поетапність [11, с. 71]. Відмінності в етапах йотаційних процесів (виникнення гемінат або глайдів) залежать від фонологічного трактування йотових звуків (*j* або *i*) [там же, с. 68-69]. Спираючись на погляди О.Брока, на думку якого для слов'янських мов основним йотовим звуком є *i*, а також на результати досліджень проблеми появи *l*-епентези в праслов'янській мові, В. М. Чекман робить висновок щодо відсутності *j* у праслов'янській фонологічній системі [там же, с. 68, 92, 116]. Слід відзначити, що в дослідженнях Ю. Я. Бурмистровича *j* реконструюється для раннього праслов'янського періоду, в той час як *i* (нескладовий голосний переднього ряду) перейшов до праслов'янської фонологічної системи з протослов'янського діалекту [1, с. 75-76]. Отже, В. М. Чекман відзначає, що, залежно від якості йотової фонем (*j* або *i*), йотація може бути асимілятивною (з *j*) або глайдовою (з *i*) [11, с. 68-70]. Для східнослов'янської групи праслов'янських діалектів характерною є глайдова йотація.

З проблемою йотації тісно пов'язане виникнення *l* епентетичного в діалектах праслов'янської мови. Так, у випадку випадіння *j(i)*, що (за теорією В. К. Журавльова) знаходився в групофонемі після проривного приголосного, з'являється епентетичний *l*, який, на думку В.М.Чекмана, спочатку був палатальним (пор.: рос. *земля*, укр. *земля*) [5, с. 94; 11, с. 89]. В. М. Чекман вважає, що «доля сполучень *Li* пов'язана з розвитком प्रतिставлення за твердістю/м'якістю» [11, с. 83]. Крім того, з типологічної точки зору, розвиток м'якшої епентези можливий тільки за умов існування в мові інших палатальних звуків, тобто після процесів палатації або паралельно з ними [там же, с. 89]. У зв'язку з тим, що для групи праслов'янських діалектів, які лягли в основу східнослов'янських мов, характерними були депалатації рефлексів другої й третьої палатацій, а також розвиток тембрової кореляції твердості/м'якості, закономірним буде висновок про депалатацію рефлексів праслов'янських епентетичних приголосних з подальшим їх переходом у палаталізовані.

Особливий інтерес становить встановлення хронологічної послідовності та фонологічних характеристик основних рефлексів праслов'янських процесів пом'якшення приголосних для групи діалектів, які лягли в основу східнослов'янських мов. Так, до специфічних рис групи східнослов'янських діалектів праслов'янської мови В. М. Чекман відносить, по-перше, послідовність йотаційних процесів з подальшим збігом результатів йотації з результатами першої палатації; по-друге, здійснення йотації раніше другої палатації; по-третє, послідовність депалатації рефлексів другої і третьої палатацій, в результаті чого з'явилися палаталізовані приголосні, що у свою чергу зумовило становлення тембрової кореляції твердості/м'якості в давньоруській мові [11, с. 106-111, 118]. Ідею про зв'язок розвитку кореляції за твердістю/м'якістю в давньоруській мові з переходом праслов'янських палатальних приголосних в палаталізовані висловлював А. Фурдаль [10, с. 114].

Результатом праслов'янських йотацій, за словами В. М. Чекмана, є виникнення палатальних приголосних [11, с. 68-70]. Палаталізовані рефлеksi йотаційних процесів для праслов'янської мови реконструюють Е.Кошмидер, С.Курилович. Найцікавішим є те, що дослідники реконструюють одразу й опозиції за твердістю / м'якістю, тобто припускають можливість існування кореляції за твердістю/м'якістю ще в праслов'янський період [там же, с. 115].

Спираючись на теорію групофонем В. К. Журавльова, Ю. Я. Бурмистрович сутність праслов'янських процесів пом'якшення визначає як перерозподіл тембру між сусіднім приголосним та голосним. На думку Ю. Я. Бурмистровича, встановлення палатальних рефлексів як результатів всіх процесів, що проходили в підсистемі задньоязикових приголосних праслов'янської мови, є помилковим [2, с. 12-13]. Фактично це виглядає як проста заміна «терміна палаталізація терміном палатація» [там же]. Обґрунтованим, на наш погляд, є висновок Ю. Я. Бурмистровича про те, що «процеси, які торкнулися задньоязикових у праслов'янській мові, ніяк не вкладаються в прокрустово ложе трьох палаталізацій» [там же, с. 21]. Сутність позиції дослідника можна сформулювати у вигляді двох тез: 1) розрізняти палатальні та палаталізовані фонемі, слід «чітко розрізняти й процеси, які їх породили, вважаючи, що палатальні звуки породжуються палатаціями, а палаталізовані – палаталізаціями» [там же, с. 14]; 2) і палатації, і палаталізації «можуть бути як перехідними, тобто з переходом звуків за іншими, крім тональності, ознаками в іншу якість, так і неперехідними, тобто без переходу звуків за іншими, крім тональності, ознаками в іншу якість» [там же, с. 20]. Спираючись на ці висновки, Ю. Я. Бурмистрович створює нову класифікацію зазначених процесів для праслов'янської мови:

Палатації:

Перша перехідна: $h^{\circ} + \bar{i}_1 \rightarrow '(\bar{s}\bar{i}_1)$.

Друга перехідна: $h^{\circ} + \bar{i}_2 \rightarrow '(\bar{s}\bar{i}_2)$.

Палаталізації:

Перша неперехідна: $h^{\circ} + \cdot(r\bar{i}_1) \rightarrow \cdot(h\bar{r}\bar{i}_1)$.

Друга неперехідна: $h^{\circ} + \bar{i}_2 \rightarrow \cdot(h\bar{i}_2)$.

Перша перехідна: $h^{\circ} + \bar{i}_2 \rightarrow \cdot(s\bar{i}_2)$.

Друга перехідна: $\bar{i}_1 + h^{\circ} \rightarrow \bar{i}_1 s^{\circ}$,

де \bar{i}_1 – \bar{i} первинне, тобто монофтонгічного походження; \bar{i}_2 – \bar{i} вторинне, тобто дифтонгічного походження [3, с. 21].

Таким чином, тенденція до палаталізації зумовила виникнення в праслов'янській фонологічній системі таких явищ, як палатації та палаталізації задньоязикових, йотації приголосних та виникнення *l* епентетичного. Встановлення особливостей праслов'янських процесів пом'якшення з урахуванням діалектної диференціації праслов'янської мови дозволяє глибше дослідити специфічні особливості різних діалектних груп після розпаду спільної прамови. Насамперед це стосується розвитку тембрової кореляції твердості/м'якості в східнослов'янських мовах та встановлення палатальних рядів приголосних в інших слов'янських мовах.

Література

1. Бурмистрович Ю. Я. Историческая фонемология последовательного ряда или цепи славянских языков, связанных отношениями «предок – потомок», от праиндоевропейского в лице его протославянского диалекта до русского. – Абакан: Издательство Хакаского гос. ун-та им. Н. Ф. Катанова, 2001. – 227с.
2. Бурмистрович Ю. Я. Найдти пропавший век!: Очерки по истории славянского исторического языкознания: Учебное пособие для филологов высших учебных заведений. – Абакан: Изд-во Хакаского государственного ун-та, 2006. – 59 с.
3. Бурмистрович Ю. Я. Палатації и палаталізації задньоязикових согласных в праславянском языке // Памяти П. Я. Черных: К 100-летию со дня рождения (1897-1997): Материалы межвузовской научной конференции 20-21 февраля 1996 г. – Магнитогорск, 1997. – С. 19-22.
4. Глушенко В. А. Принципи порівняльно-історичного дослідження в українському і російському мовознавстві (70-і рр. XIX ст. – 20-і рр. XX ст.) / НАН України, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; відп. ред. О. Б. Ткаченко. – Донецьк, 1998. – 222 с.
5. Журавлев В. К. Группофонема как основная фонологическая единица праславянского языка // Исследования по фонологии. – М.: Наука, 1966. – С. 79-96.
6. Журавлев В. К. Наука о праславянском языке: эволюция идей, понятий и методов // Бирнбаум Х. Праславянский язык: Достижения и проблемы в его реконструкции / Общ. ред. В. А. Дыбо и В. К. Журавлева. – М.: Прогресс, 1987. – С. 453-493.
7. Журавлев В. К. Формирование группового сингармонизма в праславянском языке // Вопр. языкознания. – 1961. – № 4. – С. 33-45.
8. Кузнецова М. А. Разновидности способа образования согласных в русских говорах // Экспериментально-фонетические исследования в области русской диалектологии. – М., 1977. – 186 с.
9. Филлин Ф. П. Образование языка восточных славян. – М.; Л.: АН СССР, 1962. – 294 с.
10. Furdal A. Rozpad języka prasłowiańskiego w świetle rozwoju głosowego. – Wrocław, 1961. – 114 p.
11. Чекман В. Н. Исследования по исторической фонетике праславянского языка: Типология и реконструкция. – М.: Наука и техника, 1979. – 216 с.

Панова К. Н.

О СИНОНИМАХ ЛЕКСЕМ, ФОРМИРУЮЩИХ ПОНЯТИЕ «ДРУЖБА» В НЕМЕЦКОЯЗЫЧНОЙ ЛИТЕРАТУРЕ XX В.

Слово «синоним» происходит от древнегреческого *συν* – 'с', 'совместно' – и 'ονομα' – имя, то есть дословно «синонимия» обозначает «соименность» [6, с. 96]. Обычно принято считать, что синонимами являются близкие или одинаковые по смыслу слова. Согласно более широкой дефиниции, предложенной О. О. Тараненко [7, с. 539], синонимами являются слова или их отдельные значения, а также устойчивые словосочетания или синтаксические конструкции с тождественными или близкими значениями при полном или частичном различии форм. Именно тождество или близость лексического значения являются основным критерием синонимичности [5, с. 13; 8, с. 763].

Вопросы понимания лексических синонимов вытекают из понимания сущности и структуры лексического значения [3, с. 16]. Но вопрос исследования синонимов не так прост, как может показаться на первый взгляд. В лингвистике существует множество научных работ, посвященных проблемам синонимии. Практически, в каждой из них лингвисты заявляют о недостаточной изученности данной проблемы [ср.: 2, с. 11; 4, с. 7]. Ю. Д. Апресян, называя лексические синонимы одной из наиболее хорошо изученных семантических категорий, скорее всего, имеет в виду количество попыток исследовать данное явление и наличие множества точек зрения [1, с. 216]. Ведь синонимия, являясь едва ли не самой древней и давно исследуемой лексикологической проблемой, в теоретическом плане остается изученной на недостаточном уровне [2, с. 11]. Множество существующих концепций различаются в главных вопросах: в определении синонимии, ее видах, объеме явлений, которые включены в ее сферу.